

QODIRJON ERGASHEV,

*O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutining yetakchi ilmiy xodimi,
filologiya fanlari doktori*

“OLTIN YORUQ”NING G‘OYAVIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqola qadimgi turkiy adabiyot namunasi – “Oltin yorug”ning g‘oyaviy-estetik xususiyatlarini ko‘rsatishga bag‘ishlangan. Muallif asarning buddaviylik qonun-qoidalaridan iborat diniy manba sifatidagi o‘ziga xos jihatlariga, unda buddaviylik aqidalarining aks ettirilishi kabi masalalarga to‘xtalgan. Asar tarkibida mavjud bo‘lgan ayrim kichik asarlar soni va hikoyalar tahlil etilib, ularning g‘oyaviy mazmuni yoritib berilgan. Shu bilan birga, maqolada “Oltin yorug”ning qadimgi turkiy adabiyotning nusxasi, adabiy asar sifatidagi xususiyatlariga ham e‘tibor qaratilgan va konkret misollar yordamida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Qadimgi turkiy adabiyot, buddaviylik, manba, sutra, buddaviy qoidalari, no‘m kitobi, ruhning ko‘chishi, tana.

Аннотация: Статья посвящена раскрытию идейно-эстетических особенностей древнетюркского памятника “Золотое сияния”. В особое внимание уделено освещению особенностей “Золотого сияния” как религиозного источника, в которые излагаются основные положения и законы буддизма. В статье осуществлен анализ некоторых легенд и рассказов, имеющих место в книге и раскрыто их идейное содержание, показаны особенности “Золотого сияния” как литературного памятника.

Ключевые слова: Древнетюркские литература, буддизм, историчник, сутра, законы буддизма, книга нум, реинкарниция тело.

Qadimgi turkiy tarjima adabiyotning namunasi bo‘lgan bu asar XX asr boshiga qadar ilm ahliga ham, o‘quvchilar ommasiga ham ma‘lum emas edi. Mumtoz adabiyotimiz vakillari asarlarida ham, ajdodlarimiz tomonidan o‘tmishda yaratilgan ilmiy, tarixiy manbalarda ham “Oltun yorug” haqida hech qanday ma‘lumot mavjud emas. Ushbu asarni rus olimi Y.S.Malov 1910-yilda Sharqiy Turkistonning Xansu o‘lkasidan topgan va 1913-1914-yillarda V.V.Radlov bilan hamkorlikda bostirib chiqargan.

Tadqiqotchilarning ko‘rsatishicha, “Oltin yorug” sankstrit tilida yaratilgan “Suvarnaprobhasa – sutra”ning tarjimasidir. Lekin u to‘g‘ridan-to‘g‘ri sankstrit tilidan emas, balki xitoychadan o‘g‘irilgan[1.3]. Tarjima X asrda Sengu Seli Tudung tomonidan amalga oshirilgan, deb hisoblansa-da, uning eng qadimgi qo‘lyozmasi XVII asrga oid deb taxmin qilinadi [2.84]. Olimlarning qayd etishicha, “Oltun yorug”ning turkiy tildagi to‘liq nomi quyidagichadir: “Altin onglig yarug yaltiriglish, gopla kotulmsh, yaryg nom otlik nom bitic” (Oltin rangli yorug‘, yaltiroq, hama (narsa)dan ustun turadigan no‘m podshohi otli no‘m bitigi”) [3.84].

Taniqli adabiyotshunos, filologiya fanlari doktori, professor Nasimxon Rahmonov asarning hozirgi o‘zbek tiliga tabdilini amalga oshirgan va 2004-2011-yillar davomida “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalida e‘lon qilgan. Keyinchalik olim uning ikki kitobdan iborat nashrini tayyorladi va chop ettirdi.

Asarning kirish qismida bir nechta jumalarda Buddaning tugʻilishi va faoliyati haqida toʻxtalib oʻtilgan. Asar haqida ham ayrim maʼlumotlar keltirilgan. Ularga koʻra sutraning tabgʻach (xitoy) tiliga tarjimai Kitsu Samasto degan budisatv tomonidan amalga oshirilgan. Keyingi sahifalardan buddaviylik aqidasi muhim oʻrin tutuvchi oʻn ezgu amalning birinchisini targʻib etuvchi afsona oʻrin olgan. Bevosita afsona haqida soʻz yuritishdan oldin yuqoridagi oʻn ezgu amallarni qayd etib oʻtish maqsadga muvofiqdir. Ular quyidagilardan iborat: insonlarni, hayvonlarni, umuman, har qanday jonzotlarni oʻldirmaslik, ularga ziyon yetkazmaslik, aksincha, ular haqida gʻamxoʻrlik qilish; ularga naf keltirish; agar oʻz ixtiyori bilan berishni istamasa, hech kimdan hech narsa olmaslik; er-xotin orasidagi munosabatlarni buzmaslik; yolgʻon soʻzlashdan oʻzini tiyish; mast qiluvchi ichimliklar va giyohvand moddalarni isteʼmol qilmaslik; oʻz ustidan nazoratni yoʻqotmaslik; mechkaylikka berilmaslik, koʻp ovqat yemaslik; raqs tushishdan, musiqa va qoʻshiq eshitishdan, sahnada oʻzini koʻrsatishdan voz kechish; gulchambarlardan, atirlardan foydalanmaslik, taqinchoqlar taqmaslik; baland oʻrindiqlarda oʻtirmaslik. Qalin toʻshakda yotmaslik; oltin va kumush idishlardan foydalanmaslik [4.87].

Afsona mazmuni bu oʻn ezgu ishning birinchisi bilan bogʻliq. Shu oʻrinda yana bir diqqatga sazovor holatga eʼtibor qaratish joiz: asarda noʻm kitobini koʻchirib yozish gunohlardan forigʻ boʻlishning asosiy sharti sifatida talqin qilinadi. Ku Tau afsonasida bunga alohida urgʻu berilgan. Ku Tau ana shu bitigni toʻlasicha koʻchirib yozish haqidagi vaʼdasi tufayli najot topadi. Ku Tauning ishi yuzasidan Erklikxonga yozilgan xatda “Ku Tau ismli odam jonzotlarning hayotini olgani uchun oʻkinib, pushaymon boʻlib, oltin rangli, yorugʻ, yaltiroq, (hamma) narsadan ustun noʻm podshohi nomli xazinani toʻliq, tugal koʻchirishga istak paydo qilib, umr soʻradi” deyiladi. Ku Tauning bu niyati Erklikxonni xursand qiladi: “Bu iltimos-bitigni oʻqib tugatgandan keyin Erklig xon juda ham sevinib, menga shunday javob berdi: “Ey Ku Tau, jonzotlarni oʻldirgan boʻlsang ham, yana buning davosini oxirigacha qilgani bel bogʻlading. Sen ... mustahkam, sof, sodiq koʻngil bilan noʻm podshohi nomli noʻm xazinani koʻchirtirib, ayni zamonda (burxonning) xizmatkori boʻlishga istak bildirding” [5.93].

Faqat bu oʻrinda emas, “Oltin yoruq”ning boshqa qismlarida ham asarni koʻchirib yozishga, tarqatishga daʼvat qiluvchi soʻzlarni koʻp uchratish mumkin. Albatta, budda dini vakillarining oʻz dinlariga oid kitobning tarqalishi, buddaviylik taʼlimotining keng yoyilishi yoʻlidagi intilishlari tushunarli. Tadqiqotchilar ham budda monaxlarining missionerlik borasida juda faol ish olib borganliklarini, bu yoʻlda kuch-gʻayratni ham, mablagʻni ham ayamaganliklarini qayd etganlar. Lekin bizning nazarimizda, “Oltin yoruq”da bu masalaga alohida eʼtibor qaratilishi bejiz boʻlmay, oʻsha davrdagi, yaʼni asar turkiy tilga oʻgirilgan paytdagi tarixiy sharoit bilan bogʻliq. Bu asrda islom dinining Gʻarbiy va Sharqiy Turkistonda qaror topishi tufayli boshqa dinlar, shu jumladan, buddaviylik ham oʻz mavqeini yoʻqotgan. Islom mintaqada asosiy din boʻlib qolgan va bu hol burxonlik vakillarini tashvishga solishi tabiiy edi va ular uchun oʻz eʼtiqodlarini targʻib-tashviq qilish, buddaviylik asarlarini yoyish dolzarb vazifaga aylangan. “Oltin yoruq”da kitobni koʻchirib tarqatish, oʻqib-oʻrganishga daʼvat qilinishi va bu ish odamlarning oʻz hayotlarida qilgan gunohlarining yuvilishi va kechirilishining asosiy sharti sifatida talqin etilishining sabablari mana shunda deb hisoblaymiz.

Asarning keyingi sahifalarida bayon qilingan afsona ham mazmunan yuqoridagi afsona bilan bogʻliq. Unda hikoya qilinishicha, Inchiyu shaharida yashovchi Kun Ching degan bekning xotini kasallikka chalinadi. U bir yil azob chekadi, tildan ham, ovqatdan ham qoladi. Oxiri aqldan ozadi. Bundan xabar topgan shahar begi Kun Chingning oldiga borib, xotinining shifo topishi uchun noʻm bitigini koʻchirish kerakligini aytadi. Ushbu kitobning hech qayerdan topilmasligini, faqat uning uyida borligini maʼlum qiladi. Shundan soʻng Kun Ching zudlik bilan katta marosim uyush-

tiradi va no'm kitobini ko'chirtira boshlaydi. Hali kitobni ko'chirish ishi oxiriga yetmasdan xotini sog'ayadi. O'ziga kelgandan keyin u xotin quyidagilarni hikoya qiladi:

"... Men xushsiz bo'lib, sizlar(ni) tanimas bo'lganimda behisob sigir, qo'y, to'ng'iz, tovuq, o'rdak kabi jonzotlar bir kunda uch marta yig'ilishib kelib, meni o'rab olardilar, urardilar. Etimni, tanamni tortib, sudrardilar, bo'lib tashlardilar. Har biri o'zining jonini so'rar edi". Eri marosim uyushtirib, no'm kitobini ko'chirtira boshlagandan keyin jonivorlar xotinning oldiga kelmaydigan, unga azob bermaydigan bo'ladilar. Afsonadan chiqadigan xulosa, "qissadan hissa" esa mana bu nasihat va da'vatlarda o'z ifodasini topgan:

"... ozod bo'lish – qutulish... kerak bo'lsa... jonzotlarni o'ldirishdan tiyilsinlar. Boshqalarga qo'rquvsiz qalb sadaqasini ato qilib, muqaddas qonundan muttasil ta'lim bersinlar. Agar bu qonunlarni o'rgatadigan bo'lsalar, avvalo, o'zlari oldin o'ldirib, jonini olgan jonzotlar uchun bu no'm xazinani ko'chirtirsinlar, o'qisinlar, o'qitsinlar".

Buddaviylikning asosiy aqidalaridan biri qayta tug'ilish, ruhning tanadan tanaga (dunyodan dunyoga) o'tishi bilan bog'liq. Bu qarashlar "Oltin yorug'"da o'zining to'la-to'kis ifodasini topgan. Buni Ku Tau tomonidan o'ldirilgan jonzotlar tilidan aytilgan so'zlar misolida ko'rish mumkin: "Biz hamma hayvonlar, oldin insoniyat dunyosidagi yomon qilmishlar sababidan endi hayvonot olamida tug'ilgan edik. Qarzimizni to'laydigan, burchimizni o'taydigan yil, oy vaqt miqdorini tugatsak, unda qiyofamizni o'zgartirib, insoniyat dunyosida tug'ilar edik. Shunday qilib, bizning hayvonot olamidan ayriladigan vaqtimiz, kunimiz yana tugamay turib... Ku Tau o'ldirdi. Shuning (uchun biz) hammamiz qaytadan yana hayvonot (dunyosida) tug'iladigan burchga, azob-uqubatga (giriftor bo'lamiz)"[5.88-89].

Bu ko'chishlar tana bilan hamda sodir etilgan ishlar bilan bog'liq bo'ladi. Sodir etilgan to'g'ri xatti-harakatlar, yaxshi amallar tufayli ruh tuban tanadan (yoki tuban dunyodan) yuksak tanaga (yoki yuksak dunyoga) ko'chib o'tishi yoki aksincha, nomunosib ishlar, yomon amallar sababli yanada tubanroq tanalarga o'tishi mumkin. Yaxshi, oliyjanob xatti-harakatlar ruhning taraqqiy etishiga sabab bo'ladi va agar bu jarayon bardavom bo'lsa, ruh oxiri inson tanasiga o'tadi. Bunda ham turli darajalar mavjud bo'ladi: oldin ruh past tabaqadagi inson vujudiga o'tadi, to'g'ri amallar tufayli mukammallashib borsa, oxir-oqibatda burxon tanasidan o'rin oladi. Bu darajada u hamma narsani sezish, bilish xususiyatini kasb etadiki, buddaviylikda asl maqsad mana shu hisoblanaadi. Shu sababli "Oltin yorug'"da burxon tanasi bilan bog'liq qarashlar batafsil bayon qilingan. Bu to'g'rida asarning ikkinchi qismida so'z yuritiladi. Agasa karpi – Ko'k osmon tangrisi otli bir bo'disatv tangrilar tangrisi burxonga shunday savol bilan murojaat etadi: "Ey nomi mashhur, hurmatga sazovor tangrim. Jamiki dono, burxonlarning burxon baxt-saodatiga erishgandan keyingi bunday ajoyib o'n turli yo'riqlari, yana nirvon bo'lib, boshqalar uchun qilgan turli-tuman ish-amallari, yaxshiliqlari (budir). Agar shunday bo'lsa, o'shanday ajoyib muqaddas yo'riqlari ichida ... tanalari, yana o'sha tanadan (voz) kechishga (aloqador) xatti-harakatlari endi qanday bo'ladi?"

Bo'limning keyingi sahifalari ana shu savolga javob sifatida bayon qilingan fikrlardan iborat. Bunda, eng avvalo, burxonlarning tanalari haqida tushuncha beriladi. Unga ko'ra burxonlarning uch turli tanalari bor, deb qaraladi: belgurtma tanalar, tush tanalar, no'mlik tanalar. Bu uch turli tanaga erishganlar sansaradagi haddan ortiq azob-uqubatlardan qutulib, eng oliy burxonlar marhamatiga erishadi. Asarda bu uch turli tanalarning har biriga qay tarzda etishish mumkinligiga ham to'xtalib o'tilgan. Masalan, birinchi belgurtma tanaga erishishning asosiy sharti o'yga cho'mish bo'lib, bunda buddaviylar tasavvuridagi olamlar va ulardagi jonzotlar uchun yaxshi tartibi va qonunlar joriy etish haqida o'ylash ko'zda tutiladi. Shu tarzda ular mukammallikning mohiyatini idrok etadilar. Yuqorida aytib o'tilgan uch turlik tanalar o'z navbatida yana turlarga bo'linadilar.

Yomon ishlardan, gunohlardan tiyilish, agar ilgari hayotida shunday ishlarga yo'l qo'ygan bo'lsa, pushaymon qilish va tavba yo'liga kirish g'oyasi ham "Oltin yoruq"da muhim o'rin tutadi. Asarning uchinchi qismining asosiy mazmunini shu bilan bog'liq fikrlar bayoni tashkil etadi. Unda yozilishicha, Hurmuzta tangri tangrilar tangrisi burxonga shunday so'zlar bilan murojaat qiladi: "Ey nomi mashhur, hurmatga sazovor tangrim, ... aslzodalar o'g'li, aslzodalar qizi Tayshin yo'lida yurganda hamma ters jonzotlar bilan aralashib, qo'shilib, ilgari qilgan gunoh-u qilmishlari, og'ir (nihoyatda) yomon qilmishlar uchun pushaymon qilsa, (shularni) anglab etsa, tavba qilsa, o'sha yovuz qilmishlaridan poklanib, xalos bo'lmasmikan, (ey) tangrim" deb gapirib iltimos qildi". Bunga javoban Budda gunohlar va tavba qilish mavzusida va'z aytadi.

Burxonlarni alqash, ularga madhu sano aytishga ham "Oltin yoruq"da alohida ahamiyat berilgan. Bu jihatdan kitobning "Nilufar gulga qiyoslash bilan maqtov" nomli bo'limi alohida diqqatga sazovor. Unda Kenchana Nagardi degan elikning kecha-kunduz burxonlarni she'r bilan madh etgani, kuylagani xabar qilinadi va uning madhu alqovlari keltiriladi. Bu sahifalar ko'tarinki ohangi, yuksak ta'rif-u tashbehlar, o'xshatishlarga boyligi bilan ajralib turadi.

Mazkur qismning bir bo'limida "qizil oltin" degan sehr-jodu so'zlari haqida ma'lumot berilgan. U kitobda afsungar no'm deb ham ataladi. Bu no'mga rioya qiladigan jonzotlarning ulug' baxtu saodatga erishishi ta'kidlanadi. Bo'limda ushbu sehr-jodu so'zlaridan foydalanish qoidasi ham tushuntirilgan. Aslida bu sehr-jodu so'zlari ham burxonlarini ulug'lashning bir shaklidir. Kitobda o'sha so'zlarni aytishdan oldin burxonlar va bo'disatvlar nomlarini aytish shartligi haqidagi ko'rsatma shundan dalolat beradi. Foydalanish qoidasi bayonidan keyin sehr-jodu so'zlari keltirilgan: "Sehr-jodu no'mi budir: namu ratna kuchari kuchari iriti mariti svaxa". Bu so'zlarning ma'nosi izohlanmagan.

Tangrilar tangrisi burxonning to'rt maxaranch tanrilar bilan muloqoti, ularga topshirilgan vazifalar, maxaranch tangrilarning bu boradagi mulohazalari, turli duolar va ularni o'qitish borasida buddaning va'zlari bayon qilingan qismlarda ham buddaviylik ta'limotining muhim jihatlari aks etgan. To'rt maxaranch tangrilar buddaviylik adabiyotida ko'p tilga olinadi. Aslida hukmdor ma'nosini bildiruvchi maxaranch so'zi bilan atalgan bu to'rt tangri buddaviylik ilohlari panteoniga kiruvchi shohlardir. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, o'z ta'limotlarini yoyish, kishilarni mana shu ta'limot aqidalari bo'yicha yashashga da'vat etish hamma vaqt buddaviylik adabiyotining diqqat-markazida turgan. "Oltin yoruq"da ham shunday. Uning boshidan oxirigacha ana shu maqsad ko'zda tutilganini kuzatish mumkin, lekin kitobning VIII qismida bu intilish, ayniqsa, kuchli namoyon bo'ladi. Bunda buddaviylik asoschisi ham, uning izdoshlari ham so'zga, uning ta'sir kuchiga alohida e'tibor berganlar. "Oltin yoruq"ning mazkur qismida biz aynan shu holga guvoh bo'lamiz. Jumladan, no'mchilarning va'zi, nutqi, ularni tinglaydiganlarda nutq irod qilish qobiliyatini shakllantirish borasida Sarasvati tangri qizi tilidan shunday deyiladi: "Agarda qaysi bir no'mchi bu oltin rangli, yaltiroq, hamma (narsa)dan ustun bu no'm xazinasini va'z qilsa, men ularning aql, bilimlarini, nutqlarini hurmat qilishga muyassar bo'lgayman. Qayerda (no'mchin-ing) she'rlarini, bo'g'inlari ma'nolarini unutsalar, (bularni) xotirlariga keltirib, aniq-ravshan ko'rsatishga musharraf bo'lgayman... Yana bu no'mni tinglaydigan jonzotlarda o'tkir nutq iroda qilish fazilatini, chuqur ma'noni uqadigan... qilaman.". Asarda burxonlarning, bo'disatvlar va boshqalarning nutqlari, notiqligi maqtaladi va unga hurmat bajo keltiriladi: "... jamiki burxonlarning yoqimli notiqlik fazilatiga ta'zim qilaman, jamiki bo'disatvlarning yoqimli notiqlik fazilatiga ta'zim qilaman, turli baxt-saodatga intiluvchilarning yoqimli notiqlik fazilatiga (ta'zim qilaman)" [6.157].

Ezgulik, mehr-shafqat, insonlarga, umuman, jonzotlarga yaxshilik qilish, ularga foyda yetkazish "Oltin yoruq"ning boshidan oxirigacha qizil bo'lib o'tadigan g'oya bo'lsa-da kitobning IX

va X qismlarida u o'zining yanada yorqin ifodasini topgan. To'qqizinchi qismda bir elikbekning yurtida kasallik tarqalgani haqida hikoya qilinadi. Xalq bu balodan ko'p azob chekadi. Bu holdan elikbek ham qayg'urib, g'amga botadi. Uning yurtida bir aslzoda, bilimli, tibbiyot sirlarini egal-lagan odam bo'lib, shu odamning yaxshi xulq-atvorli, no'm bitiklarini (buddaviylik aqidalari ba-yon qilingan kitoblarni) yaxshi biladigan o'g'li bor edi. Insonlarning kasallik tufayli tortayotgan azob-uqubatlarini ko'rib, yigitning ko'nglida rahm-shafqat, achinish uyg'onadi. U otasidan tib-biyot ilmini o'rganishga hamda odamlarni kasallikdan xalos etishga ahd qiladi va o'z niyatini amalga oshiradi. Xalq undan minnatdor bo'ladi, uning nomi, shuhrati butun Chambudivin yurtida tarqaladi.

Ko'ldagi baliqlarning halokatdan qutqarilishi haqidagi hikoya mazmuni ham yuqoridagi sin-gari ezgu g'oya bilan sug'orilgan. Shahar va qishloqlarni kezib yurgan boy o'g'li Udaqanisanti bir qancha qushlar, hayvonlarning, shu jumladan, yirtqich, qonxo'r jonzotlarning bir tomonga yu-gurib ketayotganliklarini ko'radi. Buning sababini bilish uchun ularning ortidan boradi va va bir yerda suvi qurib qolayozgan ko'lga duch keladi. Uning ichida son-sanoqsiz baliqlar suvsizlikdan azob chekib, o'lar holatga kelib qolgan edilar. Udaqanisanti qalbida baliqlarga mehr-shafqat uyg'onadi. U baliqlarga yordam berishni istab suv qidiradi, lekin topa olmaydi. Shunda Udaqa-nisanti bir katta daraxtning shoxlarini kesib, baliqlar ustiga tashlab, soya qiladi. Keyin o'zi yana suv izlab ketadi. Borib-yurib bir daryoga yetib boradi. O'sha qurishiga sal qolgan ko'lga suv shu daryodan kelar edi. Qarasa, daryo suvi quloq boshini vayron qilib, boshqa tomonga oqa boshla-gan ekan. Suvni yana o'z o'zaniga qaytarish bir kishining qo'lidan keladigan ish emas edi. Lekin boy o'g'lini bu hol ezgu niyatidan qaytara olmaydi. Udaqanisati hukmdorga murojaat qiladi ham-da unga fillar berib turishni so'raydi. Udaqanisanti fillar yordamida ko'lni suvga to'ldiradi. Endi baliqlarni ochlikdan qutqarish zarur edi. Boy o'g'li otasidan yordam so'raydi, unga baliqlarga ovqat zarurligini, aks holda ular halok bo'lishini aytadi. Boy uydagi oziq-ovqatlarni baliqlarga berishga rozi bo'ladi. O'g'li emishlarni fillarga ortib ko'lga olib keladi va baliqlarga beradi. Shu tariqa u baliqlarni halokatdan qutqaradi.

“Oltun yoruq”ning so'nggi qismidan “Tegin va bars” afsonasi o'rin olgan. Afsona bayoni asarning ta'sirli sahifalarini tashkil etadi. Agar yuqorida biz ko'rib o'tgan hikoyalarda insonlarga, barcha jonzotlarga mehr-shafqat ko'rsatish, yaxshilik qilish, ularga foyda yetkazish haqidagi bud-daviylik qarashlari ilgari surilgan bo'lsa, “Tegin va bars” afsonasida ular uchun o'zini fido qilish g'oyasi o'z ifodasini topgan. Albatta, bunday ishga hamma ham qodir emas. Burxonlik aqidasida no'm qonunini anglab etgan, budisvatlik maqomiga erishgan insonlargina buni qila odadi. Afsona qahramoni Mag'astvi tegin ana shunday inson. Akalari bilan tog'-o'rmonlarda sayr qilish uchun chiqqan Mag'astvi yaqinda bolalagan ona barsni uchratadi. Bars yettita bolasi bilan ochqab, suv-sab, qiynalib, o'lar holatda yotgan edi. Mag'astvi unga o'z tanasini qurbon qiladi. Bunda u hech qanday qo'rquvni, azob va og'riqni his qilmaydi, aksincha u bu ishni qalbida sevinch jo'sh urgan, borlig'ida cheksiz huzur-halovat tuyg'usini his etgan holda amalga oshiradi, zero, uning qalbi, ongi ma'nan bunday fidoiylikka tayyor edi. Bu ishning aynan o'sha kuni yuz berishini ham uning ko'ngli sezadi va bu haqida akalariga gapiradi: “Shunday qilib, vujudimda butunlay shod-xurram-lik, sevinch jo'sh uryapti, topamiz shekilli biz ajoyib savobni”. Mag'astvining so'zlari, tuyg'ulari va xatti-harakati uning o'z e'tiqodida yuksak darajaga erishganidan dalolat beradi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, “Oltin yoruq” – sutra, ya'ni va'z-nasihatdan iborat kitob. Bun-day asar esa ta'sirchan bo'lishi, odamlarning ko'ngliga, qalbiga kirib borishi, va'zlardan ko'zda tutilgan maqsad va g'oyalar unda ravshan va yorqin ifodalanishi lozim. Bu esa turli vositalardan foydalanishni, va'z-nasihatni turli shakllarda bayon etishni taqozo qiladi. “Oltin yoruq”da ham masalaning ana shu jihatlari hisobga olingan. Asarning katta qismi burxonning turli tangrilarga,

rohiblarga, bo‘disatvlarga murojaati yoki ularning burxonga murojaati, iltimosi hamda buddaning ana shu iltimoslarga javoban aytgan va‘zlari shaklida bitilgan. Masalan, sakkizinchi qismdagi bo‘limlardan biri qut tangri malikaning burxonga murojaati tarzida bitilgan, shu qismning 19-bo‘limi Sanchanachavi degan rahnamoning iltijosi va duosidan iborat. V qismning sakkizinchi bo‘limi buddaning Subrodisditi degan bo‘disatvga aytgan so‘zlari bilan boshlanadi.

“Oltin yoruq”da budda sharafiga yoki budda ilohlariga bag‘ishlangan madhlar ham katta o‘rin egallaydi. Asarning bunday o‘rinlari bir qator o‘ziga xosliklarga ega. Bunda, eng avvalo, yuksak pafos, his-hayajonli ohang kuzatiladi, turli ta‘rif-tavsiflar, o‘xshatish va sifatlashlar keng qo‘llaniladi. Buni Kenchani Nagardi degan hukmdorning buddani sharaflab aytgan madhi misolida ko‘rish mumkin: “... (Ey) hammadan ustun tangrim! Sizni abadiy pok, toza, jami avliyolar podshohi(deymiz). Tanangiz nuri hamma tomonni yoritadi – (xuddi) yaltiroq oltin rangiday! Jami ovozlari orasida hammasidan yaxshi, birinchi (bo‘lib), ulug‘ Azrua (ovoziday yangraydigan) sizning ovozingizdir. Yaltiraydi(ey) Tangrim, sochingiz (xuddi) qora tukli arilar podshohining rangiday yaltirab, o‘ng tomonga qayrilgan bo‘lib, qora-qizil rangdadir. Tekis, zich, yaxlit qorli tog‘daydir tishingiz... Yangi chiqqan Oy tangriday o‘tkir, uzun(dir) qoshingiz, (u) yaltirab nur sochib turadi qora rai rangiday... Tanangiz nuri butunlay hamma tomonni yoritadi tavlanib turgan quyma oltinday, tikilib qarab to‘ymaydigan yuzingiz atrofidagi nur yaltiraydi Oy tangri doirasi-day, lablaringiz qizili yaltiraydi bilba degan mevaday, arslon xoni qadamiday mahobatli chiroy bilan tashlaysiz (odimlaringizni), yangi chiqqan Kun tangriday alangali chiroy bilan(dir) yorug‘ingiz...”[6.13].

Har qanday g‘oya, fikr, ta‘limotni tarqatish, tushuntirish, boshqalarga yetkazishning eng samarali usullaridan biri ularning mohiyatini savol-javoblar vositasida bayon qilishdir. Konkret savollarga berilgan konkret javoblar tarzida tuzilgan matn o‘quvchi tomonidan oson va tez qabul qilinadi, tushuniladi, anglashiladi. Bunday matn o‘quvchi diqqatini jalb qiladi va qiziqishini orttiradi. “Oltin yoruq”da mana shu jihatlari ham hisobga olingan va buddaviylikning ko‘p aqidalari, masalalari Buddaga berilgan savollarga javoblar tarzida bayon etilgan. Jumladan, Alohachintiminining “Nima uchun, tangrim, hamma bo‘disatvlar bo‘di degan to‘g‘ri yo‘riqda yuradilar – sansara va nirvondan birin-ketin xoli bo‘lib, boshqalarga foyda keltiradigan bo‘lgani uchunmi?” degan savoliga Budda shunday javob qiladi: “(Ey) aslzoda tangri qizi! Yana bo‘disatvlar no‘m mohiyatiga tayanib, bo‘di degan mukammal bilimga erishish nomli no‘m bo‘yicha yurib, baravarlashish yo‘l-yo‘rig‘ini mukammal qiladilar. Shundan keyin sansaraga ham kirmaydilar, nirvonga ham ishonmaydilar, jonzotlarga (esa) ko‘p manfaat yetkaza oladilar”.

Yuqorida keltirilgan parcha asarda biz uchun kutilmagan, noodatiy bo‘lgan o‘xshatish va tashbehlarining qo‘llanishini namoyon qilib turishi bilan xarakterlidir. Jumladan, undagi soch ta‘rifida soch qora tukli arilar podshohining rangiga qiyos qilinadi va uning qora-qizil rangda ekanligi qayd qilinadi. Tekis, zich, oppoq tishlar qorli toqqa tashbeh qilinadi. Qizil lablar esa bilba degan mevanning rangiga o‘xshatiladi. Shu bilan bir qatorda parchada bizga tanish, biz ko‘nikkan tashbehlar ham uchraydi. Masalan, qoshlarning oyga qiyos qilinishi yoki yuzning kunga (quyoshga) o‘xshatilishi (matnda Kun tangriga deyilgan) va hokazo. Savol-javoblardan tashqari “Oltin yoruq” matnida “Nima uchun deb so‘rasalar”, “nimaga deganda”, “nima degani” singari iboralar ishtirokida tuzilgan gaplar ko‘p uchraydi va bu ham yuqoridagi maqsadga, ya‘ni asarda bayon qilingan fikrlar, qarashlar va g‘oyalarning o‘quvchilarga oson, yengil tushuniladigan tarzda yetkazishga xizmat qiladi.

“Oltin yoruq”qa xos qayd qilib o‘tilgan xususiyatlar uning faqat buddaviylikka oid manba sifatidagina emas, qadimgi turkiy tilda bitilgan yozma yodgorlik, adabiy obida sifatida ham qimmatga va ahamiyatga molikligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Олтин ёруғ. Сўзбоши, изоҳлар ва қадимги туркийдан ўзбекчага табдил муаллифи Насимхон Раҳмон. – Тошкент, 2013.
2. Дмитриева Л.В. Древнеуйгурские материалы в ИВ АН СССР //Страны и народы Востока. – Москва, 1969.
3. Ўзбек тили ва адабиёти. – №2, 2004.
4. Ўзбек тили ва адабиёти. – №3, 2004,
5. Ўзбек тили ва адабиёти. – №2, 1994.
6. “Олтун ёруғ” 2-қитоб. – Тошкент, 2013.

